

תורה ויצירה: יצירות טלוויזיוניות של יוצרים דתיים כביטוי למתח בין דת למודרנה בציונות הדתית¹

חגית בורג

הציוני הדתי לכוד היום בתוך הווייה חצויה: מצד אחד תודעתו מעוצבת על ידי תפיסה ציונית דתית חד-ממדית המכירה רק במקור נורמטיבי אחד. מצד אחר, באורחות חייו הכלכליים, חברתיים, מקצועיים וההכרתיים הוא נזקק למקורות נורמטיביים אחרים (שגיא, תש"ס, עמ' 168). מתח זה שמתאר שגיא הוא אחד ממאפייני היסוד של הציונות הדתית, והבולט שבו הוא יחס הציונות הדתית לתחומי התקשורת, ובמיוחד לתחומי התקשורת הוויזואלית: קולנוע וטלוויזיה. מאמר זה יתמקד בניתוח תוכן ובהתקבלות סדרת הדרמה "סרוגים". סדרה זו מציגה דילמות שונות בחייהם של צעירים דתיים רווקים. הבחירה בסדרה "סרוגים" נעשתה הן בשל ההצלחה והפופולריות שלהן זכתה בקרב הציבור הציוני הדתי והן בשל העובדה שמדובר בפעם הראשונה שבה סדרת דרמה באורך מלא, שנכתבה על ידי יוצרים דתיים ועוסקת במגזר הדתי, משודרת בשעות צפיית השיא. יש לציין כי הסדרה העלתה על המסך את תופעת הרווקות המאוחרת בציבור הציוני הדתי ודנה בסוגיות שונות העומדות על סדר יומו, כמו הומואים דתיים ויחס החברה הדתית אליהם, עקרות הלכתית, טבילת רווקות, יציאה בשאלה ועוד.

1 המאמר הוא חלק מעבודת הדוקטורט: בורג, ח' (2013). תורה ויצירה: יצירות קולנועיות וטלוויזיוניות של יוצרים דתיים כביטוי למתח בין דת למודרנה בציונות הדתית, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, הבוחנת את המתח בין דת למודרנה בציונות הדתית באמצעות ניתוח סדרות וסרטים של יוצרים דתיים. המאמר מציג חלק מתוך המחקר המלא הכולל גם ניתוח תוכן של סרטים שנוצרו על ידי יוצרים בני הציונות הדתית. המחקר נעשה בתמיכת תכנית המלגות של הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו.

מתודולוגיה

המחקר הוא מחקר איכותני. יש לציין כי בשל חשיבות הסדרה והפופולריות שהיא זכתה לה, ובשל שיקופה את המתח שבין הדת למודרנה בחיי צעירים מהציונות הדתית, הוחלט לנתח בשתי שיטות ניתוח: ניתוח תוכן וקבוצות מיקוד.

שתי העונות של הסדרה: הראשונה והשנייה (שלושים פרקים) נותחו על פי פרמטרים של ניתוח דרמה טלוויזיונית, בדגש על הקונפליקטים ההלכתיים המוצגים בה, ועל התמות המרכזיות העולות ממנה. בניתוח סצנות מסוימות מהסדרה יש התייחסות לשפה הקולנועית ולתרומתה להצגת הקונפליקטים המרכזיים.

לבדיקת התקבלות הסדרה נעשה שימוש במודל ההצפנה-פענוח של סטיוארט הול (Hall, 1980) המציע שלוש עמדות שמתוכן אפשר להבנות דרכי פענוח של טקסט טלוויזיוני: (א) העמדה השלטת ההגמונית שניתן לכנות אותה קריאה דומיננטית: לפי עמדה זו הצופה נוטל את המשמעות הקונוטטיבית מהטקסט הטלוויזיוני במלואה וכפשוטה, ופועל בתוך הצופן השליט ללא התנגדות או ביקורת למסרים המועברים בטקסט הטלוויזיוני; (ב) הקריאה המתדיינת: פענוח במסגרת הקריאה המתדיינת מכיל תערובת של יסודות סתגלניים ואופוזיציוניים. הוא מעניק את העמדה המועדפת להגדרות השליטות של הטקסט, אך בו בזמן שומר לעצמו את הזכות לפתוח אותן למשא ומתן; (ג) הקריאה הביקורתית/האופוזיציונית: לפי עמדה זו הצופה יכול להבין במלואם את הרבדים המילוליים והקונוטטיביים הנמסרים בטקסט, ובכל זאת לפענח את המסר באופן כולל מנוגד לחלוטין. הצופה עורך פירוק מוחלט של המסר בצופן המועדף כדי לערוך הרכבה מחדש של המסר בשלמותו בתוך מסגרת התייחסות חלופית אחרת.

שיטת המחקר

נוסף על ניתוח התוכן השיטה המרכזית במחקר זה היא קבוצות מיקוד. מספר האנשים שהשתתפו בכל קבוצה נע בין שבעה לעשרה. המחקר נערך באמצעות מכון המחקר "גיאוקרטוגרפיה". הדיונים בקבוצות התקיימו בחודשים מאי ויוני 2012 במשרדי המכון, בחדר עם מקרן ומסך. המשתתפים צפו בקטעים מהסדרה. הדיון תועד בוידאו ותומלל.

קבוצות המיקוד שנבחרו הן: (א) דתיים רווקים בני 25–35; (ב) חילונים רווקים בני 25–35; (ג) דתיים ליברליים נשואים; (ד) דתיים לאומיים נשואים; (ה) דתיים תורניים נשואים; (ו) קהל דתי בוגר, בני 50–60. החלוקה לקבוצות נעשתה מתוך הנחה כי יימצאו הבדלים בקריאת הטקסטים הטלוויזיוניים בין דתיים לחילוניים, בין דתיים לבין עצמם (על הרצף שבין חרדים לאומיים לדתיים ליברליים) ובין דתיים צעירים למבוגרים.

ממצאים, דיון ומסקנות

באמצעות ניתוח תוכן הסדרה, הן מבחינת מבנה התסריט והדרמה הטלוויזיונית והן מבחינת השפה הקולנועית ותרומתה להדגשת הקונפליקטים ההלכתיים המוצגים בה, התקבלה תמונה מורכבת וייחודית של הציבור הציוני הדתי ושל יחסו למודרנה מול מחויבותו למסורת היהודית. מחקר הקהל הבוחן את התקבלות הסדרה בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית בכלל ובחברה הציונית דתית בפרט, על זרמיה השונים, מחזק תמונה זו ואף מחדד את ההבדלים בין הזרמים השונים בציונות הדתית. להלן הממצאים המרכזיים ומשמעויותיהם כפי שעלו ממחקר זה.

חיזוק המחקרים המערערים על תזת החילון

אחד הממצאים שבלטו במחקר בעקבות הניתוח הוא חיזוק המחקרים המערערים על תזת החילון. ההנחה העומדת בבסיס תזה זו היא כי המודרניזציה מובילה באורח לינארי ובלתי נמנע להחלשת הדת ולדחיקתה לספירות פרטיות וקהילתיות מצומצמות (גודמן ופישר, 2004). על פי תזה זו החילון מהווה אבן יסוד של התקופה המודרנית, שכן לחברה המודרנית יש מאפיינים ייחודיים העושים אותה לחברה חילונית, וכי לדת המאורגנת בחברה המודרנית אין חשיבות חברתית (שם). תזת החילון נוקטת בפרספקטיבה בינארית שלפיה הדת והחילון בהכרח סותרות זו את זו ללא אפשרות לקבלת מגוון צורות שונות של דתיות וחילוניות (Stark, 1999). מחקרים רבים (Berger, 1979, 1999; Cassanova, 1994, 2006; Gorski and Altinordu, 2008; Habermas, 2006; Stark, 1999) ערערו על תזת החילון והזינו חשיבה תאורטית מחודשת על מושגי החילוניות והדתיות כאשר הדגש הוא על כך שהדתיות עצמה נפוצה ומתגברת בתקופה המודרנית (גודמן ופישר, 2004), ושייתכן דיאלוג בין הדת לחילוניות כאשר יש אפשרות לצורות שונות של דתיות וחילוניות (Stark, 1999).

בסדרה בולט ממצא זה התומך במחקרים המערערים על תזת החילון, בעיקר באמצעות התהליך שעוברים הודיה, המחליטה לצאת בשאלה, ורועי, המשלים עם נטייתו המינית השונה, וממשיך להישאר בעולם הדתי.

הצגת הדתל"שים באמצעות דמותה של הודיה מאששת את התאוריה על כישלונה של תזת החילון. הודיה, בדומה לדתל"שים רבים, מקיימת יחס מורכב עם העולם הדתי. היא ממשיכה לשמור על קשר קרוב עם חבריה הדתיים, סועדת עמם בסעודת שבת, גם לאחר שיצאה בשאלה, ומלמדת באולפנה לבנות דתיות. הבחירה להציג את הודיה כדמות מורכבת מחזקת את המחקרים השונים המערערים על תזת החילון (ברגר, 2008; גודמן ופישר, 2004; Berger, 1999; Casanova, 1994; Casanova, 2006) והמעידים על כך שייטכנו צורות שונות של דתיות וחילוניות המקיימות דיאלוג זו עם זו (Habermas, 2006; Stark, 1999).

גם התהליך שעובר רועי בסדרה מחזק את כישלונה של תזת החילון. רועי עובר תהליך של השלמה. אמנם הוא בוחר שלא לחשוף את נטייתו המינית בפני משפחתו וחבריו, אבל בהדרגה הוא מגיע להשלמה עם זהויותיו המתנגשות: המינית והדתית. תהליך זה שעובר רועי תואם את המחקרים המערערים על תזת החילון, שכן אין הוא עוזב את הדת למרות נטייתו המינית הסותרת את ההלכה היהודית. יתרה מזו, במהלך העונה לא חווה רועי משבר אמוני, ואף נראה מספר פעמים מתפלל ומקדש על היין בליל שבת. האפשרות של רועי להישאר בעולם הדתי האורתודוקסי למרות היותו הומוסקסואל, דבר שלא היה קיים בעבר, מתאימה לטענתו של סטארק (Stark, 1999) שלפיה יש אפשרות לצורות שונות של דתיות וחילוניות, כמו חילוני מאמין או דתי רפורמי. כך ניתן לטעון כי זהות דתית של הומוסקסואל אפשרית, שכן הדת והחילוניות אינן בהכרח סותרות זו את זו ודיאלוג ביניהן הוא אפשרי. רועי מייצג את ציבור ההומואים בציונות הדתית שבוחרים להשלים עם זהותם המינית, ועם זאת להישאר בעולם הדתי. בחירה זו מצביעה על כישלונה של תזת החילון, שכן בעולם דתי לחלוטין התנהגות זו אינה אפשרית.²

תהליכים אלו שמתרחשים כיום בציבור הציוני הדתי, ואף זוכים לתמיכת רבנים כגון שיח עם רבנים סביב נושא ההומוסקסואלים הדתיים (שלזינגר, 2011), מיזמים שונים המכירים בתופעה זו, כמו מיזם הרבנים התומך בנישואי הומואים ולסביות דתיים (בן נאה, 2011), מעידים על פתיחותו של הציבור הציוני הדתי

2 יש לציין כי מדובר בדמותו של רועי כפי שהוצגה בעונה השנייה של הסדרה.

לתהליכים מודרניים ולאפשרות של שילוב מורכב בין תפיסת עולם אורתודוקסית שמרנית ובין המודרנה.

בין חרדים לאומיים לדתיים ליברליים

ממצא נוסף שבלט במחקר זה הוא הפער ההולך ומתחדד בין קבוצות שונות בציונות הדתית ובמיוחד בין הזרם הדתי ליברלי לזרם החרדי לאומי. ממצא זה בלט הן בניתוח התוכן של הסדרה הן במחקר הקהל שבחן את התקבלות הסדרה בקרב קבוצות שונות בחברה הציונית דתית על הרצף שבין דתיים ליברליים לחרדים לאומיים.

ב"סרוגים" בולט מגוון הזרמים הציוני הדתי ונראה כי הסדרה מייצגת את "הרוב הבורגני הדומם" של הציונות הדתית. על כך מעידות התגובות השונות לסדרה שנעו בין אהדה ותמיכה להתנגדות מוחלטת שבלטה בעיקר מצדה הדתי יותר של הקהלה המגזרית. גם התנגדות הרבנים (הרב אבינר והרב אפרתי) לסדרה (שלזינגר, 2011) מעידה על הפיצול הקיים בציונות הדתית. שנבל מצייין כי "סרוגים" מציפה את הבעיות של הציבור הציוני הדתי, ומחדדת את ההבדלים בין הציבור התורני (חרדי לאומי) לציבור הליברלי (דתיים לייט) בציונות הדתית. לטענתו, יש חילוקי דעות מהותיים בתוך הציבור הציוני הדתי בתחומים כמו חינוך, חברה ומשפחה, ו"סרוגים" מייצגת את הזרם הדתי הליברלי (שם). עם זאת, ראוי לציין כי יוצרי הסדרה נתנו מקום גם לדמויות אחרות המייצגות מגוון של דתיות.

בניגוד לסדרות אחרות בטלוויזיה, שהדמויות הדתיות שבהן אחידות מבחינה דתית, כמו בסדרות "החצר" ו"מרחק נגיעה" שהציגו דמויות חרדיות או בסדרה "סימני שאלה" שהציגה דמויות של חרדים היוצאים בשאלה, הרי שב"סרוגים" ניתן למצוא דמויות שדתיותן מגוונת ואף משתנה, החל מדמויות חילוניות כמו אברי, דרך דמויותיהן של הוריה ואסף שיצאו בשאלה (דתל"שים), כאשר אסף מחליט בסופו של דבר לחזור ולקיים אורח חיים דתי, ודמויותיהן של גיבורי הסדרה שגם דתיותן אינה אחידה: רעות ונתי הנחשבים לליברלים יותר מבחינה דתית לעומת אמיר ויפעת המשתייכים לזרם הדתי לאומי המרכזי (המיינסטרים) וכלה בדמויותיהם של יוחאי ורחלי המשתייכים לציבור החרד"לי. בצורה זו חושפים יוצרי הסדרה את ציבור הצופים למגוון הזרמים הקיימים בציונות הדתית ומחוצה לה ומסייעים בשבירת סטריאוטיפים הקיימים לעתים בקרב מגזרים שונים בתפיסתם את הציבור הציוני הדתי כציבור הומוגני.

הפיצול בין הזרמים השונים בציונות הדתית בא לידי ביטוי אף במחקר הקהל שנערך. אחד הממצאים שבלט במחקר היה ההתייחסות השונה לסדרה של קבוצת הדתיים הליברלים הנשואים וקבוצת הדתיים התורניים הנשואים ולקונפליקטים השונים שעלו ממנה. הבדל זה בא לידי ביטוי הן בדפוס הקריאה הכולט המנוגד של שתי הקבוצות: קריאה דומיננטית של הסדרה על ידי הדתיים הליברליים וקריאה ביקורתית של הסדרה על ידי הדתיים התורניים, הן באמירות מנוגדות של חברי הקבוצה. למשל טענתו של משתתף (3)³ מקבוצת הדתיים הליברליים כי יוצרי הסדרה הם "גאונים" המציפים את הבעיות הקיימות בחברה הדתית, וכי מדובר ב"אומץ", לעומת עמדתם של חברי קבוצת הדתיים התורניים שעדיף לא לעסוק בקונפליקטים אלו העלולים "לעורר אנטי" (6), "לפתוח דלתות לדברים שלא צריכים להיכנס אליהם" (4), ולהעניק "לגיטימציה" (6) לקונפליקטים השונים שהועלו בסדרה, והן בפירוש הסצנות בהתאם לתפיסת עולמם הדתית השמרנית או הליברלית. הבדל זה בא לידי ביטוי במיוחד בדיון על סצנת העקרונות ההלכתית. בעוד שקבוצת הדתיים הליברליים התייחסה להלכה כ"תורת חיים שאפשר לחיות אתה בכיף" (4) וכדת שהיא "הרבה יותר גמישה ממה שאנשים חושבים" (7) הרי שקבוצת הדתיים התורניים בדיון על אותה הסצנה טענו כי "הסדרה מחפשת את המקום הפשוט. את הפרצה" (4) שתאפשר הקלות. עמדות אלו מתאימות לעולמם הדתי השונה של חברי הקבוצות השונות. ממצא זה מאשש את המחקרים הרבים (גייגר, 2001; הלינגר, 2001; ליבמן, 1982; כהן, 1998, 2004, 2005, 2006; מוזס, 2009; שגיא, 2010; שלג, 2000, 2008, 2010) המצביעים על מגוון הזרמים הקיימים בציונות הדתית, ועל כך שבשנים האחרונות הולך הפער ומעמיק בין הזרמים השונים עד כדי קיומן של מספר "ציוניות דתיות" (מוזס, 2009).

עוד יש לציין כי נמצא מתאם בין רמת הדתיות לרמת ההזדהות של הקבוצות עם הסדרה ועם הסצנות שהוצגו. הדתיים הליברליים ביצעו קריאה דומיננטית של הסצנות, הדתיים התורניים ביצעו קריאה ביקורתית, ובתווך נמצאים הדתיים הלאומיים שביצעו קריאה מתדיינת של הסצנות. ממצא זה מצביע על התאמה בין מיקומה התורני של הקבוצה הדתית בסקלה הציונית הדתית לאופן קריאתה את הסדרה: הדתיים הלאומיים שנמצאים ב"מיינסטרים" הדתי קראו את הסדרה בקריאה מתדיינת, כלומר לא ערערו על האידאולוגיה הדומיננטית שהוצגה

בסדרה, ויחד עם זאת הגיבו בביקורתיות על חלקים ממנה, כמו הביקורת שהביעו על טבילת הרווקות של הודיה. הדתיים הליברליים קראו כמעט את כל הסצנות בסדרה בקריאה דומיננטית, ואף שיבחו את יוצרי הסדרה על האומץ לעסוק ולהעלות קונפליקטים אלו. דפוס הקריאה הבולט של הדתיים התורניים את הסדרה הוא הקריאה הביקורתית שכן בהתייחסותם לסדרה בלטה ביקורת על עצם העיסוק בנושאים שונים (כמו הומוסקסואליות בחברה הציונית דתית או הרווקות המאוחרת) שעלול להביא ל"הכשלה" (1) ול"לגיטימציה" (6) של התופעה. מכאן משתמע שהמיקום בסקלה הדתית הוא החשוב והמשפיע ביותר על העמדות כלפי הסדרה "סרוגים" והקונפליקטים ההלכתיים שהוצגו בה.

עם זאת יש לסייג ממצא זה ולהיזהר מהכללות, שכן הן בקרב חברי הקבוצה הדתיים הלאומיים והן בקרב חברי הקבוצה הדתיים התורניים ניתן היה לזהות קריאות שונות של הסצנות כאשר הדפוס הבולט היה הקריאה המתדיינת והקריאה הביקורתית בהתאמה.

כן יש לציין את הזדהותן של נשים בקבוצת הדתיים התורניים (ואף בקבוצת הדתיים הלאומיים) עם דמותה של יפעת, לעומת הזדהותן של נשים מקבוצת הדתיים הליברליים עם הודיה. גם ממצא זה מחזק את הטענה על הפיצול הציוני הדתי, שכן הנשים בקבוצות הדתיות יותר (דתיים לאומיים ודתיים תורניים) הזדהו עם יפעת, שהשקפת עולמה הדתית מתאימה להן, בעוד שבקבוצת הדתיים הליברליים בלטה הזדהותן של הנשים דווקא עם דמותה של הודיה, שחווה משבר אמוני ומתקשה לקיים מערכת יחסים זוגית עם אברי החילוני. הודיה ש"נעה בין העולמות" (1) ומעלה ספקות בענייני אמונה היא הדמות שאֵתה בחרו להזדהות הנשים בקבוצת הדתיים הליברליים שהשקפת עולמה הדתית מתונה.

יש לציין כי אף שנדמה שהתמונה המתקבלת מחזקת את המחקרים על הפער ההולך ומעמיק בין הקבוצות השונות בציונות הדתית, בכל זאת עדיין מדובר בחברה אחת שיש בה מן המשותף. כך למשל טוען אנגלברג (2010). הוא מציין כי העובדה שרעות (הדתית הליברלית) יכולה לצאת עם יוחאי (החרדי הלאומי) והיא מכירה את פסקי ההלכה של הרב אבינר מלמדת שלקבוצה הדתית הליברלית ולקבוצה הדתית התורנית (חרד"לית) יש עדיין שפה משותפת. ממצא נוסף המחזק טענה זו הוא קריאתם הדומה של כל קבוצות הדתיים הנשואות את סצנת משבר האמונה בעקבות ההתנתקות: הדתיים הליברליים, הדתיים הלאומיים, הדתיים התורניים והקבוצה הדתית הבוגרת. כל הקבוצות הנ"ל קראו את הסצנה בקריאה דומיננטית והביעו הזדהות עמוקה עם המשבר שעוברות הדמויות.

באמירה אישית ואקטואלית נראה כי תוצאות בחירות 2013, שבהן זכתה מפלגת הבית היהודי ל-12 מנדטים וברשימתה נמצאים דתיים לאומיים מכל גווי הסקלה הדתית, יש בהן כדי לאשש טענה זו.

הצגת הקונפליקטים בסדרה "סרוגים"

הסדרה "סרוגים" דנה בקונפליקטים שונים הנובעים מעולם ההלכה ומאורח החיים הדתי, ומועלות בה סוגיות כמו הומואים דתיים, טבילת רווקות, עקרות הלכתית, רווקות מאוחרת, נישואי בוסר, פמיניזם דתי ויציאה בשאלה. נראה כי הסדרה מציגה קונפליקטים מחיי הדת וההלכה המשקפים את זמן יצירתה, וכך היא עוסקת בנושאים שבעבר נחשבו לטאבו בחברה הציונית הדתית. יש לציין כי עצם העיסוק בנושאים אלה והצגת הקונפליקטים שהם מעוררים מהווים הסתכלות ביקורתית, ועשויים להביא להתרחבות התופעות וללגיטימציה שלהן.

בסדרה מתקבלת תמונה מורכבת של החברה הציונית הדתית המוצגת כחברה רבת פנים וזרמים. לצד פתרון שמרני לקונפליקטים השונים כמו עקרות הלכתית, טבילת רווקות והומוסקסואלים דתיים, מציגה הסדרה גם הסתכלות שונה שאינה כה שמרנית ביחס לקונפליקטים אחרים: הרווקות המאוחרת משורטטת בצורה אוהדת ללא שיפוטיות; תופעת נישואי הבוסר מוצגת כבעייתית העלולה להוביל לגירושים ולחד הוריות; הודיה ורעות מוצגות כדמויות נשיות עצמאיות וחזקות; והיציאה בשאלה של הודיה מוצגת כתהליך מורכב שאינו מלווה בחילון של כלל תחומי החיים.

תרומת הסדרה לשינוי בדמות האדם הדתי על המסך ולשבירת סטריאוטיפים

ניכר כי הסדרה תרמה להצגתה של החברה הציונית הדתית על המסך באור חיובי ולשבירה של תפיסות סטריאוטיפיות ביחס אליה. כך למשל דמויות המתנחלים המוצגות בה כדמויות אנושיות כמו אלו של יעלי ושבות המוצגות בצורה חיובית ואינן קיצוניות מבחינה דתית. זאת בניגוד למחקרים שמהם עולה, כי במקרים רבים, ההתייחסות הטלוויזיונית למתנחלים ולקבוצות מיעוט נוספות מבליטה אלמנטים קיצוניים המדגישים את שונותם ביחס לקבוצת הרוב תוך הצגת נקודת מבט שלילית בצורה ברורה או מרומזת, ומעמידה בספק את לגיטימיות טענותיהם ומצוקתם (אברהם, פירסט ואלפנט לפלר, 2004).

לדברי חוה דיבון, תסריטאית הסדרה "סרוגים", אם בעבר דמות האישה הדתית בטלוויזיה הצטיירה כמתנחלת ההריונית עם השביס והעוזי שעוקרת עצי זית, היום כבר אי אפשר לחזור לקלישאות אלו. לטענתה, המטרה שלה ושל לייזי שפירא (במאי הסדרה) הייתה ליצור דמויות אמתיות ואמינות שהן, בראש ובראשונה, יצורי אנוש ולא דווקא דתיים (קוגוסובסקי, 2011). בסדרה נוכח קהל הצופים החילוני לדעת כי רב הדמיון על השוני בין דתיים לחילוניים וכי גם הנשים הדתיות מוטרדות בנוגע למראן החיצוני, מנסות לתמרן בין זוגיות לקריירה ושואפות למצוא את האושר (שם). גם הרבנים מוצגים בסדרה בצורה אוהדת יותר מאשר ברוב הדרמות הטלוויזיוניות שהוקרנו עד אז. כל הרבנים מוצגים ללא זקן, וחלקם מציגים עמדה ליברלית המעידה על פתיחות ואפילו על גישה פמיניסטית. בניגוד לעבר, שבו נעדרה דמותו של הדתי מהקולנוע ומהטלוויזיה, ואם הוצגה בה, היא בדרך כלל הוצגה כדמות סטריאוטיפית ונלעגת (אוריין, 2004; פרצ'ק, 1998; קורצפלד, 2003; ריבלין, 2009; רקנטי, 2009), נראה שבמכוון בחרו יוצרי הסדרה להראות את דמותו של הרב על ידי שימוש במספר רבנים שונים ובסצנות שונות, כדמות ליברלית. הרבנים מטים אוזן קשבת למצוקות בנושאים אינטימיים וזוגיים, ומספקים פתרונות הלכתיים יצירתיים. יש לציין עוד כי הסדרה מציגה את מגוון הזרמים בציונות הדתית ובכך מסייעת לשבירת סטריאוטיפים הקיימים לעתים בתפיסת הציבור הציוני הדתי כחברה הומוגנית וסגורה.

נראה כי הסדרה תרמה לשינוי שחל בהצגת דמויות דתיות על מסך הקולנוע והטלוויזיה בשל הצגתה את הדמויות הדתיות כדמויות אנושיות ומורכבות שאינן חד-ממדיות וסטריאוטיפיות.

קבוצות שונות כקהילות פרשניות שונות

ממחקר הקהל שנערך עולה כי קיימים הבדלים בפרשנות ובקריאות של הקבוצות השונות את הסדרה סרוגים.

הבדלים בין הקבוצה החילונית לקבוצות הדתיות

אחד ההבדלים הבולטים שבאו לידי ביטוי בקריאת הסדרה היה בין הקבוצה החילונית לשאר הקבוצות הדתיות. הבדל זה בא לידי ביטוי בחוסר היכרות של רוב חברי הקבוצה החילונית עם הסדרה ובחוסר התעניינות בה. כן בלטה במהלך הדיון קריאתם הביקורתית של שניים מחברי הקבוצה את הסדרה. הם טענו כי הסדרה גורמת להם להתרחק מהדת וכי היא מציגה את העולם הדתי באופן מדכא.

הבדל נוסף בין הקבוצה החילונית לקבוצות הדתיות הוא חוסר היכרות של רוב חברי הקבוצה עם חלק מהקונפליקטים ההלכתיים שהוצגו בפניהם, כמו קונפליקט טבילת הרווקות וקונפליקט העקרות ההלכתית. בחלק מהמקרים ניכרה התייחסות סטריאוטיפית של חלק מחברי הקבוצה כלפי הציבור הציוני הדתי שנתפס כשמרני מאוד.⁴ עם זאת, חשוב לציין כי גם בתוך קבוצת החילוניים התגלו הבדלים בקריאות ובפרשנות הסדרה שכן חלק ממשתתפות הקבוצה טענו כי יש סצנות הגורמות להן להזדהות עם החברה הדתית ואף מציגות עולם "טהור" (4). הבדלי קריאה אלו בתוך הקבוצה החילונית מלמדים כי מעבר לזהות החילונית המאפיינת את חברי הקבוצה, הרי שלכל אחד מחבריה יש זהות היברידיית המורכבת ממשענים קודמים שהוא נושא עמו, כמו עולם תרבותי וערכי שונה. ממצא זה מתאים לממצאי מחקרו של מורלי (Morley, 1980) כפי שמציינת ליבס (2003ב'). לפיהם, חברי קבוצות מיקוד מסוימות שהיו שייכים לאותו מעמד חברתי פענחו את התכנית "Nationwide" באופני פענוח מגוונים להפליא ושיקפו במידה רבה גורמים חברתיים ותרבותיים אחרים, כגון מוצא אתני, מעורבות פוליטית, שאיפה לניעות חברתית ועוד.

אף על פי שחלק קטן ממשתתפי הקבוצה החילונית קראו את הסדרה בקריאה דומיננטית, הרי שההתייחסות הכללית של קבוצה זו לסדרה, חוסר העניין של רוב חברי הקבוצה בה והביקורתיות שבה התייחסו חלק ממשתתפי הקבוצה לסדרה הם אלו שבלטו בדיון.

לעומת הקבוצה החילונית, מרבית הקבוצות הדתיות קראו את הסדרה בקריאה דומיננטית או מתדיינת (למעט קבוצת הדתיים התורניים שבלט בה דפוס הקריאה הביקורתית).

הבדלים בין הקבוצות הדתיות

התעלמות מקונפליקטים שונים שהוצגו בסדרה

גם בין הקבוצות הדתיות השונות ניכרו הבדלים בפרשנות ובקריאת הסצנות מהסדרה. אחד ההבדלים הבולטים בהקשר זה הוא פרשנות הסצנה של הקבוצה בהתאם למיקומה הסוציולוגי והדתי, וכך הגילאים השונים של המשתתפים בקבוצות השונות. כך למשל קבוצת הרווקים הדתיים שלא התייחסה כמעט

4 כמו למשל בדיון בתופעת הרווקות המאוחרת כאשר חברי הקבוצה טענו כי הסדרה מציגה את החברה הדתית כפחות פרימיטיבית שכן אין מתחננים עם "כל שידוך" (6).

לקונפליקטים המרכזיים בסצנות שעסקו בהומוסקסואלים דתיים ובטבילת הרווקות, ובחירה לדון בעיקר בתחושות ההחמצה, הצער והתסכול שחוו הדמויות (רועי ורעות; הודיה ואברי) בשל פְּרֵדָתָם. בכך מבצעים הקוראים הדתיים הרווקים קריאה של הסצנה בהתאם לעולמם ולמצבם האישי כרווקים דתיים שחוו בעצמם פְּרֵדוֹת דומות, ולכן הזדהו במיוחד עם סצנות אלו, ואף טענו כי קונפליקט הזהות המינית הוא לאו דווקא הקונפליקט המרכזי בסצנה. קריאה זו מתאימה לקביעתו של בארת (Barthes, 1977) הטוען כי כל דימוי הוא פוליסימי, ולכן הקורא יכול לבחור אחדים מתוך מסמני הדימויים ולהתעלם מאחרים. קריאה דומה ביצעו הקבוצה הדתית הבוגרת וקבוצת הדתיים התורניים כאשר לאחר הצפייה בסצנת טבילת הרווקות של הודיה הן לא התייחסו מיזמתן כלל לנושא טבילת הרווקות. הן העלו לדיון רק את הקונפליקט הנוגע לזוגות מעורבים (דתית-חילוני).

פירוש שונה של אותן הסצנות

נוסף על קבוצת הדתיים הרווקים שפירשו חלק מהסצנות מתוך קרבה לעולם הרווקות שלהן, היו קבוצות נוספות שפירשו סצנות שונות בסדרה בהתאם להשקפת עולמן הדתית או לגילאי חברי הקבוצה. בקבוצת הדתיים הבוגרת בלט העמדה שלפיה יש פערי דורות, שכן הסדרה עוסקת בקונפליקטים שונים המאפיינים יותר את הדור הנוכחי מאשר את הדור הקודם. אמירות שונות כמו "פעם לא היו רבנים כאלה"⁽³⁾, "יכול להיות שבדור הזה זה אחרת מבדור שלנו"⁽⁸⁾, "היום זה לא כמו פעם"⁽⁸⁾ בלטו במהלך הדיון לאחר הצפייה בסצנות מהסדרה.

גם בין קבוצות הדתיים הנשואים ניכרו הבדלים בפירוש הסצנות. כפי שצוין לעיל, ההבדל המרכזי בלט בין קבוצת הדתיים הליברליים הנשואים לקבוצת הדתיים התורניים הנשואים. הבדל זה בא לידי ביטוי בדפוס הקריאה הבולט המנוגד של שתי הקבוצות: קריאה דומיננטית של הסדרה על ידי הדתיים הליברליים וקריאה ביקורתית של הסדרה על ידי הדתיים התורניים.

הקריאות השונות של קבוצת הדתיים הרווקים, קבוצת הדתיים הבוגרת, קבוצת הדתיים הליברליים הנשואים וקבוצת הדתיים התורניים הנשואים שהוצגו לעיל מעידות על פרשנות שונה לאותם טקסטים תקשורתיים בהתאם לעולמם הדתי של הצופים, לגילים השונים ולמצבם האישי, המשפחתי והסוציולוגי. קריאות שונות אלו תואמות את המחקרים השונים (שוחט, 1991; Liebes & Katz, 1988; Liebes, 1988; Morley, 1980; Radway, 1984, 1985; Livingstone,

(1998) המציינים כי קוראים שונים מפרשים אותו טקסט בצורה שונה, כיוון שהם משתייכים לקהילות פרשניות שונות שכל אחת מהן מתייחסת לטקסט בצורה אחרת.

על אף שכל הקבוצות הדתיות משתייכות לחברה הציונית הדתית הרי שהבדלי הקריאה שבאו לידי ביטוי בפירוש הסצנות בקבוצות הנ"ל מעידים על כך שזהותם של משתתפי הקבוצות היא מורכבת, ומעבר לזהותם הדתית המשותפת הרי שמרכיבי זהות אחרים, כמו רווקות וגיל מבוגר, השפיעו אף הם על אופן פרשנותם את התכנית. כך קבוצת הדתיים הרווקים הזדהתה ביותר עם התסכול שחוו הדמויות בעקבות כישלון הקשר, והקבוצה הדתית הבוגרת נטתה לראות את הסדרה כמתווכת בינה ובין הדור הצעיר.

בניגוד לציפייה כי החברה הדתית הבוגרת תבקר את תופעת הרווקות המאוחרת המוצגת בסדרה, הרי שחברי הקבוצה הבוגרת התייחסו לתופעה זו בהבנה ואף טענו כי כיום, בניגוד לעבר, יש אפשרויות לסייע לרווקות הדתיות. ממצא בולט נוסף הוא ההזדהות ההורית שבאה לידי ביטוי בהתייחסות לסצנות. פירוש הסצנות על ידי הצופים מהמקום שלהם כהורים לילדים בלט במיוחד בקבוצת הדתיים הליברליים הנשואים, בקבוצת הדתיים הלאומיים הנשואים ובקבוצה הדתית הבוגרת. בכל הקבוצות הללו עלתה השאלה אם כדאי לצפות עם הילדים בסצנות מהסדרה ולדון עמם עליהן. העמדה המרכזית שבלטה בקבוצות אלו היא שבסצנות העוסקות בסוגיות, כמו ההומואים הדתיים וטבילת הרווקות, הנחשבים לנושאים בעייתיים לדיון ואף לציפייה, עדיף שלא לחשוף את הילדים לסדרה, בעוד שבנושא כמו משבר האמונה, שעורר הזדהות עמוקה בכל הקבוצות הנ"ל, הביעו חברי הקבוצות רצון לדון עם ילדיהם בנושא, וטענו כי צפייה משותפת בסצנות יכולה להיות "כלי לשיחה עם הילדים" (6 בקבוצת הדתיים הבוגרת).

סיכום

במאמר זה הוצגו דילמות שונות המשקפות את המתח בין הדת למודרנה, מתח המאפיינ את הציונות הדתית מאז היווסדה. מחקר הקהל שנערך, נוסף על ניתוח תוכן הסדרה "סרוגים", אפשר לבחון את ההתייחסויות השונות של החברה הישראלית ובמיוחד של החברה הציונית הדתית לגווניה השונים לקונפליקטים אלו. בכך מאפשר המחקר לשפוך אור, לא רק על יחסו של הציבור הציוני הדתי למדינה, אלא הוא אף נושא בחובו פוטנציאל ללמוד על שינויים מרחיקי לכת נוספים העתידים להתחולל בציבור הציוני הדתי.

ביבליוגרפיה

- אברהם, א', פירסט, ע' ואלפלנט-לפלר, נ' (2004). **הנעדרים והנוכחים בזמן צפיית שיא**, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו
- אוריין, ד' (2004). **דרמה טלוויזיונית**. תל אביב: מכון מופ"ת
- אנגלברג, א' (2010). "כשהאהבה מקלקלת את השורה: הציונות הדתית ובעיית הרווקות המתמשכת", **תיאוריה וביקורת** 35, עמ' 280–291
- בן נאה, י' (2011). "הומואים בחברה הדתית לאומית" (24.8.11). זמין ב: www.peopleil.org
- ברגר, פ' (2008). "המודרניות והאתגר החדש של הדת", **תכלת** 32, עמ' 90–100
- גודמן, י' ופישר, ש' (2004). "להבנתן של חילוניות ודתיות בישראל: תזת החילון וחלופות מושגיות", בתוך: י' גוטמן וי' יונה (עורכים), **מערכולת הזהויות: דיוקן ביקורתי בדתיות ובחילוניות בישראל**, ירושלים: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, עמ' 346–391
- גייגר, י' (2001). "הציונות הדתית החדשה", **אקדמות** יא, עמ' 51–77
- הלינגר, מ' (2001). "התנועה הציונית הדתית בפתח המאה ה-21: בין גסיסה לבין תחיה אפשרית", **אקדמות** י, עמ' 7–61
- כהן, א' (1998). הטלית והדגל – הציונות הדתית וחזון מדינת התורה בימי ראשית המדינה, ירושלים: יד בן צבי
- כהן, א' (2004). "הכיפה הסרוגה ומה שמאחוריה", **אקדמות** טו, עמ' 9–30
- כהן, א' (2005). "הציונות הדתית, ההתנתקות והשבר – לאן?!", **אקדמות** טז, עמ' 23–29
- כהן, א' (2006). "כתום דהרי" (29.3.06). זמין ב: www.nrg.co.il
- ליבמן, י' (1982). "התפתחות הניאו-מסורתיות בקרב יהודים אורתודוקסים בישראל", **מגמות** כז, עמ' 231–250
- ליבס, ת' (2003ב). **תקשורת כתרבות**, ב, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה
- מוזס, ח' (2009). **מציונות דתית לדתיות פוסט מודרנית: מגמות ותהליכים בציונות הדתית מאז רצח רבין**, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן, רמת גן
- פרצ'ק, ר' (1998). "מעבר לגדר: הרגש הדתי בקולנוע הישראלי", בתוך: נ' גרין, א' לובין וג' נאמן (עורכים), **מבטים פיקטיביים על קולנוע ישראלי**, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, עמ' 328–341

- קוגוסובסקי, מ' (2011). "לא שומרת נגיעה: האשה הדתיה גרסת הטלוויזיה" www.mouse.co.il. זמין ב: (22.5.11).
- קורצפלד, ש' (2003). "תמורות בייצוג היהודי דתי והממסד הדתי בקולנוע הישראלי מהקמת מדינת ישראל ועד סוף שנות ה-90", **עבודה סמינריונית**, האוניברסיטה הפתוחה
- ריבלין, י' (2009). העכבר ששאג – זהות יהודית בקולנוע האמריקני והישראלי, ירושלים: טובי
- רקנטי, י"ש (2009). **הציונות הדתית ואמנויות המסך בית ספר 'מעלה', תלמידיו וסרטיהם כמקרה מבחן**, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר אילן
- שגיא, א' (תש"ס). "הציונות הדתית – בין סגירות לפתיחות", בתוך: א' שגיא, ד' שוורץ וי' שטרן (עורכים), **יהדות פנים וחוץ-דיאלוג בין עולמות**, ירושלים: מאגנס, עמ' 124–168
- שגיא, א' (2010). "האם עוד בני עקיבא קיימת?", **דעות** 46, עמ' 10–14
- שוחט, א' (1991). הקולנוע הישראלי: היסטוריה ואידיאולוגיה, תל אביב: ברירות שלג, י' (2000). הדתיים החדשים – מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל ירושלים: כתר
- שלג, י' (2008). "בין חרד"לים לליברלים" (22.12.08). זמין ב: www.haaretz.co.il
- שלג, י' (2010). "הפיצול בציונות הדתית – עבר, הווה, עתיד", **דעות** 46, עמ' 6–9
- שלזינגר, י', "ואהבת לרעך", **ישראל היום** (4.3.11), עמ' 29–35
- שלזינגר, י', "סרוגים נגד 'סרוגים'". **ישראל היום** (4.11.11), עמ' 18–19
- Barthes, R. (1977). "Rhetoric of the Image", In: S. Heath (Ed & Trans). *Image-Music-Text*, Glasgow: Fontana, pp. 32–51
- Berger, P. (1979). *Facing Up To Modernity*, New York: Penguin Education
- Berger, P. (1999). *The Desecularization of the World*, Washington, DC: Ethics and Public Policy Center
- Casanova, J. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press
- Casanova, J. (2006). "Rethinking secularization: a global comparative perspective", *The Hedgehog Review* 8, (1–2), pp. 7–22

- Gorski, P. S. & Altinordu, A. (2008). "After Secularization?", *Annual Review of Sociology* 34, pp. 55–85
- Habermas, J. (2006). "Religion in the public sphere", *Eur. J. Philos* 14, pp. 1–25
- Hall, S. (1980). "Encoding/ Decoding in Television Discourse", In: S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (Eds.). *Culture, Media, language*, London: Hutchinson, pp. 128–138
- Liebes, T. (1988). "Cultural Differences in the Retelling of Television Fiction", In *Critical Studies in Mass Communication*, 5 (4), pp. 277–298
- Liebes, T. & Katz, E. (1988). "Dallas and Genesis: Primordality and Seriality in Popular Culture", In J. W. Carey (Ed.), *Media, Myth and Narratives: Television and the Press*, Newbury Park, Ca.: Sage, pp. 113–125
- Livingstone, S. (1998). *Making Sense of Television: The Psychology of Audience Interpretation*, London and New York: Routledge
- Morley, D. (1980). *The Nationwide Audience*, London: British Film Institute
- Radway, J. (1984). *Reading the Romance: Women, Patriarchy and Popular Literature*. Chapel Hill: University of North Carolina Press
- Radway, J. (1985). "Interpretive communities and variable literacies: The function of romance reading", In: M. Gurevitch & M. R. Levy (Eds.), *Mass Communication Review Yearbook*, 5, Beverly Hills, Cal.: Sage pp. 337–361
- Stark, R. (1999). "Secularization, R. I. P.", *Sociology of Religion* 60 (3) (Autumn), pp. 249–273

